

6.2.16 ТАЪРИХИ АДАБИЁТ
6.2.16 ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ
6.2.16 HISTORY OF LITERATURE

5.9.2 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)
5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)
5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК)

УДК 81.42

DOI 10.24412/3005-849X-2026-1-148-156

АШЪОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДИ ДАР ФАРҶАНГИ «ЧАРОГИ ХИДОЯТ» (таҳлили матншиносӣ) *Нигматов Нумонҷон Исломович, доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси филология, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабии факултети забонҳои шарқи МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

СТИХИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ В СЛОВАРЕ «ЧАРОГИ ХИДОЯТ» (текстологический анализ) *Нигматов Нумондҷон Исломович, д-р философии (PhD), по специальности филология, доцент кафедры грамматики арабского языка факультета восточных языков ГОУ «ХГУ им. Б.Гафурова (Худжанд, Таджикистан)*

KAMOLI KHUJANDI'S POETRY IN THE DICTIONARY "CHAROGHI HIDOYAT" (textological analysis) *Nigmatov Numonjon Islomovich, PhD on the specialty of philology, associate professor of the department of Arabic grammar attached to the faculty of Oriental languages under the SEI "KhSU named after academician B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan) e-mail: numonjon_91@mail.ru*

Таҳлили матншиносии ашъори Камоли Хуҷандӣ, ки дар фарҳанги «Чароги ҳидоят»-и Сирочиддин Алихони Орзу омадааст, сурат гирифтааст. Ҳадафи таҳқиқ муайян намудани басомади ашъори Камол ва тасҳеҳи абёти халалдор дар фарҳанги мазкур аст. Бо истифода аз усулҳои таҳлили назариявӣ, эҳсоӣ-статистикӣ ва муқоисавӣ, 24 мавриди шоҳидорӣи ашъори Камоли Хуҷандӣ ошкор гардидааст. Хатоҳои роҳёфта дар абёти шоҳид таҳлил ва шакли дурусти онҳо пешниҳод мешавад. Дар поён хулосаҳои муаллиф ба таври мушаххас баён гардидааст. Қайд мегардад, ки ки бо гузашти замон шеваи китобат ва имлои баъзе калимаҳо тағйир меёбад ва бетаваҷҷӯҳии мусаҳҳеҳон ба ин нукта матнро халалдор месозад. Таъкид гардида, ки бояд ҳангоми таҳияи матн ба маънову таносуби сухан диққати махсус зиёд равона шавад, то матни таҳиягашта дуруст ва ҳолӣ аз иштибоҳ ба наир расад.

Калидвожаҳо: фарҳанг; матншиносӣ; Камоли Хуҷандӣ; «Чароги ҳидоят»; Сирочиддин Алихони Орзу; шоҳид; абёт; тасҳеҳ; нусха; кириллӣ

Проведен текстологический анализ произведений Камола Худжанди, цитируемых в словаре «Чароги хидоят» Сироджиддина Алихана Орзу. Целью исследования является определение частотности цитирования стихов Камола и исправление искаженных бейтов в указанном словаре. С использованием методов теоретического анализа, статистического подсчета и сравнительного подхода выявлены 24 случая цитирования произведений Камола Худжанди. Анализируются ошибки, допущенные в цитируемых бейтах, и предлагается их правильная форма. В заключении четко изложены выводы. Отмечается, что с течением времени манера письма и орфография отдельных слов претерпели изменения и невнимательность текстологов к этому аспекту наносит ущерб целостности текста. Подчеркивается, что в процессе подготовки текста к изданию

необходимо уделять пристальное внимание семантике и стилистической соразмерности речи, чтобы подготовленный материал был аутентичным и свободным от искажений.

Ключевые слова: словарь; текстология; Камол Худжанди; «Чароғи хидоят»; Сироджиддин Алихан Орзу; иллюстративный материал; бейты; исправление; рукопись; кириллица

This article provides a textual analysis of Kamol Khujandi's works cited in Sirojiddin Alikhan Orzu's "Charoghi Khidoyat" dictionary. The aim of the study is to determine the frequency of citations of Kamol's poems and correct distorted beyts in the dictionary. Using theoretical analysis, statistical calculations, and a comparative approach, 24 instances of citation of Kamol Khujandi's works were identified. Errors in the cited bayts are analyzed, and their correct form is proposed. The conclusion clearly outlines the findings. It is noted that over time, the writing style and spelling of individual words have changed, and the textual critics' inattention to this aspect undermines the integrity of the text. It is emphasized that during the process of preparing a text for publication, careful attention must be paid to the semantics and stylistic proportionality of the language. This is essential to ensure that the prepared material is authentic, logically verified, and free from distortion.

Key-words: dictionary; textology; Kamoli Khujandi; "Charoghi Hidoyat"; Sirajuddin Alikhan Arzu; citation (evidence); couplets; correction; manuscript; Cyrillic

Муқаддима

Фарҳангҳо аз ҷумлаи манобеи муҳим дар маърифати ашъори суҳанварон аст. Маҳз бо воситаи фарҳангҳо қисме аз ашъори шоирони форсу тоҷик то ба мо расидааст. Ҳамчунин, барои дарки маънии мутун ва пайдоиши калимаҳо фарҳангҳо манобеи муҳим ба шумор мераванд.

Ҳамон гуна, ки ба аҳли таҳқиқ равшан аст, фарҳангҳо ба ду гурӯҳ: шоҳиддор ва бешоҳид тақсим мешаванд. Анбӯҳи зиёди фарҳангҳои қадима ва асримиёнагиро метавон ном бурд, ки аксари онҳо шоҳиддор ҳастанд. Дар фарҳангҳо муаллифон кӯшидаанд, ки бештар аз шоирони шаҳир ва маъруф шоҳид оваранд.

Яке аз фарҳангҳо, ки дар ин мақола баррасӣ мешавад, фарҳанги «Чароғи хидоят» аст. Муаллифи ин фарҳанг Сирочиддин Алихони Орзу аст, ки соли 1690 дар Акбарободи Ҳиндустон таваллуд ёфта, соли 1756 дар Лакҳнав вафот кардааст. Осоре, чун Девони куллиёт, «Маҷмаъ-ун-нафоис», «Ғароиб-ул-луғот», «Сироч-ул-луғот», «Чароғи хидоят», «Мусталаҳот-уш-шуаро-ил-ҳадиса», «Наводир-ул-алфоз», «Шукуфаи роз», «Шарҳи қасоиди Урфӣ», «Хиёбони «Гулистон», «Мавҳибати узмо», «Атийяи кубро», «Танбеҳ-ул-ғофилин», «Сироч ва Ҳоч», «Меъёр-ул-афкор», «Олами об» маснавиҳои «Ҷушу хурӯш», «Сӯзу соз», «Олами об» ба қалами ӯ тааллуқ дорад.

Муаллиф «Чароғи хидоят»-ро соли 1734-35 ба қалам овардааст.

Фарҳанги мазкур аз муқаддима ва 30 боб иборат буда, аз рӯи харфи аввали калимаи эзоҳшаванда мураттаб гардидааст, ки он бобро ташкил медиҳад, дар дохили боб низ тартиби хуруфи алифбо риоя карда шудааст. «Чароғи хидоят» дар умум шарҳи 2075 калимаву ибораро дар бар дорад [1, 4].

Тибқи маълумоти дар пешгуфтори китоб зикргардида «Сирочиддин Алихони Орзу хангоми таълифи фарҳанг аз 37 сарчашмаи илмию адабӣ, лексикографӣ ва осори манзуму мансури 186 шоиру нависандаи форсизабони Ҳиндустон, Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон, Озарбойҷон ва Туркия истифода бурдааст» [1, 3].

Дар ин луғат калимаю ибораҳое, ки барои форсизабонони Ҳиндустон нофаҳмо буданд, шарҳ ёфтааст. Барои таъйиди маънои калима ё ибора муаллиф аз осори шоироне, чун Соибӣ Табрэӣ, Салими Техронӣ, Таъсир, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Ваҳид, Саид Ашраф ва дигарон суд ҷустааст.

Ягона дастхати ин фарҳанг дар Институти шарқшиносии АФ (Петербург) ниғаҳдорӣ мешавад. Чопи литографии он бештар дар хошияи «Ғиёс-ул-луғот» нашр гардида, нашри интиқодӣ низ дорад [1, 3].

Мақсади таҳқиқ

Мақсади таҳқиқ муайян намудани басомади ашъори Камоли Хучандӣ ва тасҳеҳи абёти ҳалалдор аст. Аз ҷумла, ба хонандагон пешкаш намудани шакли дурусти абёт ва сабаҳои роҳёбии ғалат дар абёти шоҳид мебошад.

Бояд таъкид дошт, ки то ҳол ашъори Камоли Хучандӣ дар фарҳангҳои тафсирий ба таври бояду шояд ба таҳқиқ кашида нашудааст. Ин таҳқиқ метавонад барои дарсҳои матншиносӣ ва таҳлилу баррасии ғалатҳои нашрҳои кириллӣ судманд воқеъ гардад.

Усули таҳқиқ

Ҷиҳати расидан ба мақсади пешгузошта, усулҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтанд:

- усули таърифӣ: муаррифии асари мавриди назар ва зикри ашъори Камоли Хучандӣ дар он;
- усули таҳлили назариявӣ: омӯзиш ва таҳқиқи мавзуи таҳқиқшаванда;
- усули эҳсоӣ-статистикӣ: басомади ашъори Камоли Хучандӣ дар фарҳанги “Ҷароғи ҳидоят”
- усули муқоисавӣ: муқоисаи ашъори дар фарҳанги “Ҷароғи ҳидоят” зикршуда ва муқоисаи он ба нусхаҳои хаттӣ ва нашри саҳеҳи девони шоир.

Натиҷаҳои бадастомада ва муҳоҷиса

Муаллифи фарҳанг ҳангоми шарҳу баёни вожаҳо аз ашъори шоирони маъруф истифода бурдааст. Яке аз шоироне, ки номи ӯ бештар дар фарҳанги мазкур зикр мешавад, Камоли Хучандӣ аст.

Тибқи ҳисоби эҳсоӣ, ки муаллифи мақола анҷом додааст, дар ин фарҳанг 24 маврид аз Камоли Хучандӣ шоҳид оварда шудааст.

Камоли Хучандӣ дар ашъори хеш ҳаргиз калимаҳоро беваҷҳ ба қор набурдааст. Бояд сари ҳар як вожа тааммул карда, таносубу мантиқро риоя намуд. Ҷунонки Хоча Камол дар китбааш оварда:

Зи ҳар лафзаш равон мағзар чу хома,
Ба ҳар ҳарфе фуру раҷ чун сиёҳӣ [8, 2, 1204].

Дар поён нахуст байтҳо аз фарҳанги «Ҷароғи ҳидоят» оварда шуда, таҳлил мегарданд, сипас шакли дурусти абёт оварда мешавад.

1. Аз бӯсаҳои сарв лабам пӯст боз қард
Ҷарғиз ба пойбӯси туам орзу гирифт [1, 14].

Ҷамон гуна, ки мушоҳида мешавад, ибораи «бӯсаҳои сарв» чандон лутф надорад. Вожаи «ҳарғиз» низ дар мисраи дуюми байт маъноро ҳалалдор сохтааст. Бояд бо тавачҷуҳ ба таносуб ва маънӣ байтро чунин тасҳеҳ намуд:

Аз бӯси пой сарв лабам пӯст боз қард
Ҷарғ гаҳ, ки пойбӯси туам орзу гирифт [8, 1, 372; 2, 569].

Аз он сабаб, ки дар расмулхати алифбои ниёгон (махсусан дар нусхаҳои хаттӣ ва чопҳои сангӣ) шакли навишти «هرکز» ва «هرگه» ба ҳам монанд аст, мусаҳҳеҳонро ба иштибоҳ бурдааст.

Дар ҷои дигари фарҳанг низ байт ба чунин сурат омада:

Аз бӯсаи пой сарв лабам пӯст бозқард
Ҷарғ ки пойбӯси туам орзу гирифт [1, 19].

Ин ҷо танҳо қофист, ки ибораи «бӯсаи пой» ба «бӯси пой» иваз карда шавад, то маънии матлуб ҳосил гардад.

2. Пири мурид қ-аз ҷу тӯе бесифат фитод,
Мӯи қасон ҷу оинадорон ба қид гирифт [1, 17; 2, 572]

Дар чопи сангӣ низ чунин омада. Яъне пешванди бе- дар ин чо зиёдтист.

Мисраи аввали байт маъно надорад. Зеро дар он калимаҳо ғалат хонда шудааст. Бояд калимаҳо ба ин қарор тасҳеҳ гардад: «мурид к-аз – «مرید کز» – «муридгир – «مرید گیر»; «чу тӯе бесифат» – «чу лӯлисифат – «چو لولی صفت». Шакли навишти ин калимаҳо, ки ба ҳамдигар шабоҳат доранд, мусахҳеҳро ба иштибоҳ бурдааст. Бо иваз намудани калимаҳо, байти зерин ва бо маънои матлуб ҳосил мешавад:

Пири муридгир чу лӯлисифат фитод,
Мӯи қасон чу оинадорон ба чид гирифт [8, 1, 394].

3. Тири мо бӯсе аз он лаб барнақанд,
Чун қунад бечора дандонеш нест? [1, 40].

Аз байти болои маънои дилхоҳ ҳосил нест. Бояд бо тавачҷуҳ ба таносуб ва мантиқи суҳан ва аҳамияти ҳоса ба нуктаҳои ҳуруф байтро бодикқат бозхонӣ намуд. Бӯса барқандан ва тир дар шеъри форсӣ бегонаву беваҷҳ ва аз мантиқ дур аст. Калимаи «тир»-ро ба «пир» ва аз мисраи дуум калимаи «қунад»-ро ба «қанад» бояд иваз намуд, то мақсади дарназардоштаи шоир падиқор гардад. Ин чо мурод «бӯса қандан» аст. Байт бояд чунин тасҳеҳ гардад:

Пири мо бӯсе аз он лаб барнақанд,
Чун қанад, бечора дандонеш нест?! [8, 1, 241].

4. Бояд ҳақимро суи беморхона бурд,
Гар аз замони ту лоф занӣ аз хирад равост [1, 48].

Мисраи аввали байт, ҳамон гуна, ки мушоҳида мешавад, маънии дилхоҳро дар худ таҷассум сохтааст. Вақте болои мисраи дуум тааммул мекунем, калимаҳо гӯё маъно надоранд ва маънии матлуб ҳосил нест. Калимаи «کو» ба «گر», «از» ба «در», «زدست» ба «رواست» дар чопҳои сангӣ шабоҳати навишт доранд. Бино бар ин мусахҳеҳро ба иштибоҳ бурдааст.

Шакли дурусти мисраи мазкур дар нашри интиқодии девони Камоли Хучандӣ, ки профессор Ф.Насриддинов анҷом додаанд, чунин омада:

Бояд ҳақимро суи беморхона бурд,
К-ӯ дар замони ҳусни ту лоф аз хирад задаст [8, 1, 341].

5. Ба чини зулфи сияҳ чашми оҳуи Хутан аст,
Ки бар қанори гулу сабза ҳар ду таҳ дорад [1, 66].

Дар шеъри форсӣ “оҳуи Хутан” қорбурди зиёд дорад. Чунончи:

Хочуи Қирмонӣ:

Ин бӯи баҳор аст, ки аз саҳни чаман хост,
Ё нақҳати мушқ аст, к-аз оҳуи Хутан хост [3, 40].

Файзи Қошонӣ:

Оҳуи Хутан зи гесуят мушқ бурд,
Анбар гирад зи зулфи ту бӯёй [4, 2, 1225].

Абдурахмони Қомӣ:

Чу оҳуи Хутан сунбул чарида,
Зи гургон ҳаргиз осебе надида [9, 337].

Атгор:

Хун агар дар оҳуи Чин мушқ шуд,
Ҳам зи чини зулфи анбарсои туст [5, 31]

Саной:

К-ончи дорад зи халқи ӯ атроф,
Оҳуи Чин надорад андар ноф [7, 608].

Дар девони Камоли Хучандӣ низ ин ибора басомади зиёд дорад. Шайх Камол гоҳе чашми маъшуқаро ба оҳу ташбеҳ медиҳад, гоҳе бӯи хуши ўро ба бӯи мушки “оҳуи Чин” ва “оҳуи Хутан” монанд месозад:

Шаммае аз сари гесӯи абирафшонат,
Нофаи **оҳуи Чин**, турраи райҳон омад [8, 1, 503].

Зулфи ў карда раҳо ғолиябӯёни Хито,
Нофаи **оҳуи Чинро** ба хато мебӯянд [8, 1, 561].

Хабаре ёфтам аз накҳати пероҳани дӯст,
Ба хато чанд давед аз пайи **оҳуи Хутан?!** [8, 2, 225].

Камол он мушкбӯро нек дарёфт,
К-аз ин **оҳу** ба саҳрои **Хутан** нест [8, 2, 342].

Боз метавон даҳҳо намуна ин чо зикр кард, ки ибораҳои “мушки Чин”, “нофаи Чин”, “сурати Чин”, “накши Чин”, “хубони Чин”, “бути (бутони) Чин”, “мушки Хутан”, “саҳрои Хутан”, “хирочи Хутан” ва ғ. дар ашъори девони Камоли Хучандӣ ба кор рафтаанд.

Аммо ҳамоно дар байти мавриди баррасӣ ибори “оҳуи Хутан” ғалат ба қайд омадааст. Зеро аз нигоҳи вазн ибори “оҳуи Хутан” дар байти мазкур ҳалал дорад. Дар мисраи дуом низ “ҳар ду таҳ дорад” маънии дилхоҳро дар бар надорад. Аз ин лиҳоз байтро ба чунин сурат тасҳеҳ намуд:

Ба чини зулфи сияҳ чашмат оҳуи Чин аст,
Ки бар канори гулу сабза хобгах дорад [8, 1, 529].

6. Мазан, эй хумшикан, бар сӯфиён санг,
Ки зери хирқаат паймонае ҳаст [1, 94].

Барои мушаххас гардидани маънои байт бояд ба мисраи дуом таваҷҷуҳ зоҳир намуд. Чун тааммул мекунем, маънои дилхоҳ ҳосил нест. Ин чо шоир зери вожаи «сӯфӣ» худаширо дар назар дорад. Аз ин ҷиҳат дар калимаи «хирқа» ҷонишини «-ат» яъне «хирқаат» беваҷҳ менамояд. Шоир дар мисраи аввал бар «сӯфӣ» хитоб дорад. Мисраи дуом идомаи мантикии мисраи аввал аст. Модоме, ки зери вожаи «сӯфӣ» шоир худаширо дар назар дошта бошад, бояд ҷонишини «-ам» ба ин вожа пайваст бошад. Дар нусахи муътабари девони Камоли Хучандӣ ин байт чунин омада, ки маънои матлуб дар он падидор аст:

Мазан, эй хумшикан, бар сӯфиён санг,
Ки зери хирқаам паймонае ҳаст [8, 1, 223].

Яъне, шоир гуфтанист, ки эй хумшикан ба мани сӯфӣ санг маяндоз, ки зери хирқаи ман паймонае ҳаст ва онро нашикан.

7. Дам зи руҳи ёр занад оина,
Дар назари мардум аз он дӯстрӯст [1, 106].

Дар ин байт ибори «руҳи ёр» гарчанде, ки ҳалали вазнӣ надорад, аммо аз ҷиҳати истифодаи вожаҳои ҳамвазн ва корбурди санъати таҷнис, ки дар девони шоир зиёд ба назар мерасад, бояд тасҳеҳ намуд. Гарчанде, ки дар баъзе нусаҳо забти «руҳи ёр» сабт аст, ҳамоно «руҳи дӯст» лутфе бештар дорад ва санъати таҷнис дар он барқарор аст. Дар нусаҳои муътабару қадимаи девони Шайх Камол он ба чунин шакл омада.

Дам зи руҳи дӯст занад оина,
Дар назари мардум аз он дӯстрӯст [8, 1, 377].

Яъне дар ин забт «рухи дӯст»-и байти аввал ва «дӯстрӯст»-и байти дуум, ки дар коргоҳи шоир басомади бештар дорад, хеле устодона ба кор рафтааст.

8. Гӯй чӣ монад ба занаҳдони ёр?

К-ин занаҳи мардуми беҳудагӯст [1, 121].

Дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят» ба ҳамин шакл омадааст. Аммо дар ягон нусхаи девони Камол «К-ин» истифода нашудааст ва ин байт дар сурати - «Ин занаҳи мардуми беҳудагӯст» омадааст [8, 1, 377].

9. Бар сари кӯи ту камтар равам аз бими рақиб,

Ки сағи хона забунгиру ғарибозор аст [1, 121].

Гарчанде ки байти мазкур аз ҷиҳати вазну оҳанги шеър халале надорад, аммо аз лиҳози забту маъно дар он нуқс падидор аст. Сухан дар болои вожаи «ғарибозор» меравад.

Ҳеч як аз девони Камол ин забтро надорад. Танҳо як нусхаи куҳани девони шоир, ки дар Китобхонаи «Нурусмония»-и Туркия таҳти шумораи 3822 ниғаҳдорӣ мешавад, забти «заифозор»-ро дорад. Дар боқимонда ҳамаи нусхаҳо ин байт чунин омадааст:

Бар сари кӯи ту камтар равам аз бими рақиб,

Ки сағи хона забунгиру гадоозор аст [8, 1, 383].

10. Ақл чи созад ниҳод бар мани бедил сипос,

Бар сари озодагон миннати дастор нест [1, 123].

Дар мисраи аввали байти мазкур аз лиҳози равониву тавозуни сухан лакнат вучуд дорад. Зеро дар коргоҳи шоир ин гуна тарзи баёни фикр дида намешавад. «Ақл чи созад ниҳод...» аз тарзи баёну услуби шоир хеле дур аст. Вақте ин байт аз нашри муътабари девони Камол ҷустуҷӯ гардид, маълум шуд, ки он ба сурати зайл омадааст. Аз поварақи мутааллиқ ба ин байт равшан гардид, ки танҳо нусхаи Китобхонаи «Мағнисо» забти «Ақл наёрад дигар»-ро дорад. Боқӣ тамоми нусхаҳо ин байтро дар чунин сурат ҳифз намудааст:

Ақл наёрад ниҳод бар мани бедил сипос,

Бар сари озодагон миннати дастор нест [8, 1, 299].

11. Ҷангҳо дорем бо зулфаш, вале дар пой ӯ

Боз гар рафтем, бо ӯ сар ба сар хоҳем кард [1, 125].

«Дар пой касе рафтан» дар шеъри Камол бегонаву камранг аст. Аз ҷиҳати маъноту мантиқ низ ин тарзи ифода нуқсон дорад. Ин ҷо бояд калимаи «рафтем» ба «афтем» иваз гардад, то маънии дарназардоштаи шоир падидор гардад. Ин байт дар нашри тасҳеҳнамудаи профессор Фахриддин Насриддинов дар чунин сурат омада:

Ҷангҳо дорем бо зулфаш, вале дар пой ӯ

Боз агар афтем, бо ҳам сар ба сар хоҳем кард [8, 1, 603].

12. Гуфтам: Ба ҳақи он дили сангин, ки вафое,

Вақъе набувад пеши ту савганди гиронро [1, 134].

Дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят» гоҳе ба моддаҳои метавон рӯбарӯ омад, ки ғалат сабт гардидаанд. «Савганди гирон» – бо чунин ибора моддаеро муаллифи фарҳанг овардааст. Сипас дар байти шоҳид аз Шайх Камол мисол оварда шудааст, ки дар он ибораи «савганди гарон» ба шакли нодурусти «савганди гирон» омадааст.

Ибораи «савганди гарон» ба маънои «қасами бузург», «савганди муҳим ва ҷиддӣ», «қасами вазнин» меояд. Дар шеъри адибони классик бештар ин ибора ҳангоми баёни матлаби пурҳиссиёт ва ё дорои аҳаммияти бузург оварда мешавад. Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» чунин оварда:

З-он, ки нафс ошуфтатар гардад аз он,

Ки кунӣ бандаш ба савганди гарон [6, 238].

Ҳамон гуна, ки мушоҳида мешавад, ин ибора дар шакли «савганди гирон» фокиди маъност. Сабаби бар болои ҳарфи «гоф» ба ҷои фатҳа касра гузоштан мусахҳеҳро ба чунин галат андохтааст. Бояд ин байт чунин тасхех ёбад:

Гуфтам: Ба ҳақи он дили сангин, ки вафое,
Вақъе набувад пеши ту савганди гаронро [8, 1, 119].

13. Агар хоҳӣ шикаста мушк дар Чин,
Зи зулфи анбарин як тор бишкан! [1, 142].

Дар байти мазкур иборай «шикаста мушк» маъноро халалдор намудааст. Дар ҳеч як нусхаи муътабари девони шоир ин байт дар шакли болой зикр нагардидааст. Ҳамоно шакли дурусти ин байт чунин аст:

Агар хоҳӣ шикасти мушк дар Чин,
Зи зулфи анбарин як тор бишкан! [8, 2, 934].

Баъзе абёти шоҳиди фарҳанги «Чароғи ҳидоят» таачҷубангез аст. Зеро моддаи мавриди назар дар як шакл ва байти шоҳид тамоман дар шакли дигар меояд. Байти болой аз ҷумлаи хамин гуна мавридҳост. Муаллифи фарҳанг чунин оварда:

«СУРАТ БАСТАН – муродифи нақш бастан; ва дар корҳо ба маънии саранҷом шудан. Ва дар маънии аввал – сурат кашидан, бисёр мустаъмал аст. Аввал Камоли Хучандӣ гӯяд, байт:

Чун кушой дафтари гул як варақ донӣ аз он,
Сурати ӯ гар ба рӯи дафтаре хоҳам навишт» [1, 146].

Ҳамон гуна, ки мушоҳида мешавад, дар байти шоҳид моддаи «сурат бастан» наомадааст. Чун ба нусахи муътамади девони шоир назар мекунем, дармеёбем, ки он ба чунин шакл аст:

Ранг аз рӯи гулу аз гул варақ хоҳем сохт,
Сурати ӯ гар ба рӯи дафтаре хоҳем баст [8, 1, 351].

Дар ин байт мазмун ва мақсади моддаи мавриди назар, яъне «сурат бастан» падидор аст. Аммо сабаби ба чунин иштибоҳ роҳ додани мусахҳеҳ зери суол қарор мегирад.

14. Маҷлис муаттар асту ба он вақти ман хуш аст,
К-аз ҳолу рӯи ёр абире бар оташ аст [1, 152].

Дар ҳеч нусхаи муътамади девони Шайх Камол забти «вақти ман» ва «бар оташ» наомадааст. Ҳамоно дар тамоми нусаҳо ин байт дар сурати зер сабт аст:

Маҷлис муаттар асту ба он вақти мо х(в)аш аст,
К-аз ҳолу рӯи ёр абире дар оташ аст [8, 1, 355].

15. Толиб ба ду дида нақши авлост,
Матлуб чу айн шуд, ҳамон ёфт [1, 155].

Дар байти болой иборай «нақши авлост» барғалат сабт гардидааст. Шакли навишти ин калима мусахҳеҳро ба иштибоҳ андохта ва забти дурусти ин байт чунин аст:

Толиб ба ду дида нақши ӯ баст,
Матлуб чу айн шуд, аён ёфт [8, 1, 254].

Дар расмулхати форсӣ, махсусан дар ҷопҳои сангиву нусахи хатгӣ баъзе ҳарфҳо аз андозаи матлубаш каме бузургтар ё хурдтар навишта мешавад. Калимаҳои «نقش او بست» дар ҷопи сангӣ хати оғозини ҳарфи «و» каме дароз навишта шудааст ва мусахҳеҳ ба нуқтаи ҳарфи «бо» аҳамият зоҳир накарда онро ба суарти «авлост» тасхех намудааст. Калимаи «аён» низ хамин гуна аст. Шакли навишти он, ки дар ҷопи сангӣ ба якдигар монанд навишта мешавад (همان، عيان)، мусахҳеҳ ба он аҳамияти дархур зоҳир накардааст, ки дар натиҷа чунин иштибоҳот ба вучуд омадааст.

Дар баробари чунин иштибоҳот дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят» якҷанд абёти дуруст низ сабт гардидааст. Ё фарқияти онҳо бо нусаҳои муътабари девони шоир хеле андак аст. Ба мисолҳои зерин тавачҷуҳ менамоем:

Чароғи хидоят:

Миёни сафои маю шиша боз
Маро бо ту чангу итоб орзуст [1, 146].

Девони Камоли Хучандӣ:

Миёни сафои маю шиша боз
Маро аз ту чангу итоб орзуст [8, 1, 357].

Чароғи хидоят:

Шаб чу бозам ба рафиқони худ ангуштарро,
Ба хаёли лаби он тангдаҳан хоҳам бохт [1, 27].

Девони Камоли Хучандӣ:

Шаб чу бозам ба рафиқони худ ангуштарие,
Ба хаёли лаби он тангдаҳан хоҳам бохт [8, 1, 369].

Ҳангоми муқоисаи абёти зерин муайян гардид, ки ин байтҳо комилан дуруст ва беғалат баргардон шудаанд ва дар девони шоир низ ба ҳамин сурат омадааст:

Аз шақарангури самарқандиён
Себи занаҳдони ту ширинтар аст [1, 142; 8, 1, 278]

Камол, ар сар дарорад бо ту зулфаш,
Махур бозӣ, ки он аз шонакорист [1, 137; 8, 1, 288]

Шавқи лабат ба майкадааш бурд мӯкашон
Пире, ки аз мурид ҳамасола мӯ гирифт [1, 198; 8, 1, 372].

Гирди ту саф зада хубони камарбаста чу най,
Гӯй, аз ҳар тарафе гирди шақар най бастаст [1, 212; 8, 1, 283].

Миёни ҳар мижа чашмам ба ҳайрат аст, ки ашк
Ба пой обила дар хорҳо чӣ гуна давид? [1, 50; 8, 1, 488].

Камол, аз гуфтаи худ ҳар чӣ дорӣ,
Тахаллуҳҳои ту бас номдор аст [1, 59; 8, 1, 259].

5. Хулоса

Бояд таъкид дошт, ки ҳангоми таҳияи чунин матнҳо, махсусан фарҳангҳо бояд диққати махсус ба маънӣ равана сохт. Ҳангоми маъноӣ матлуб ҳосил нашудан, ҳатман бояд ба девони ашъори шоирон ва матнҳои аслии рӯҷӯи фармуд. Дар акси ҳолат матни тасҳеҳнамуда пурғалат ва ноқис рӯи қор хоҳад омад.

Набояд ҳаргиз хидматҳои мусаҳҳеҳи фарҳанги «Чароғи хидоят» устоди равшан Амон Нуровро ноҳида гирифт. Устод дар гули умри пурбори хеш тавонистаанд даҳҳо асар эҷод кунанд, даҳҳо матни классикӣ таҳия намуда, ба хонандаи тоҷик пешкаш гардонанд. Дар баъзе самтҳои филология равшан аввалин шуда ба таҳқиқ даст задаанд. Мавсуф дар таълифи фарҳангҳо мутахассиси ҷирадаст буданд. Осори бунёдӣ, чун «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» маҳз бо шарофати устод арзи ҳастӣ намуадааст. Матни фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ва «Чароғи хидоят» низ бо қалами эшон тасҳеҳ пазируфтааст. Равшанон шод бод.

Дар поён ҳамчун хулоса метавон ба нуктаҳои зерин ишора намуд:

1. Мусаллам аст, ки бо гузашти замон шеваи китобат ва имлоӣ баъзе калимаҳо тағйир меёбад. Адами тавачҷуҳ ба ин нукта ба матни таҳияшуда ҳалал ворид мекунад.

2. Бояд ҳангоми таҳияи матн диққати зиёд ба маънову таносуби суҳан равона карда шавад, то матни таҳиягашта саҳеҳу дур аз иштибоҳ рӯи кор ояд.

3. Дар таҳрири ниҳоии китоб диққати ҷиддӣ ва нозукбинӣ амри зарурист. Дар асари мавриди назар ҳолатҳое ба мушоҳида расиданд, ки аз ҷониби мусаҳҳеҳ таваҷҷуҳи кофӣ зоҳир нагардидааст.

4. Дар кори тасҳеҳи матн ба муомилоти илмӣ кашидани нусхаҳои хаттӣ муҳим мебошанд. Метавон бар асоси онҳо забти дурусту маънии матлуби абётро сабт намуда, матни мунаққаҳро ба хонандагон пешниҳод сохт.

ПАЙНАВИШТ:

1. Алихони Орзу, Сирочиддин. *Чароғи ҳидоят / Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот, феҳрист ва луғатномаи Амон Нуров*. – Душанбе: Ирфон, 1992. -288 с.
2. Алихони Орзу, Сирочиддин. *Чароғи ҳидоят*. – Лакҳнав: Нувал Кишур, 1899. -628 с.
3. Кирмонӣ, Хочу. *Девони ғазалиёт / Тасҳеҳи Ҳамид Мазҳарӣ*. – Техрон: Интишороти хадамоти фарҳангии Кирмон, 1378. -469 с.
4. Кошонӣ, Файз. *Девон*. -Ҷ.2. – Қум: Интишороти усва, 1381. -702 с.
5. Нишопурӣ, Аттор. *Девон / Тасҳеҳи Тақӣ Тафаззулӣ*. – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1384. -924 с.
6. Румӣ, Ҷалолуддин. *Маснави маънавӣ*. – Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати иршод, 1373. -1005 с.
7. Саной, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. *Ҳадиқат-ул-ҳақиқат / Тасҳеҳи Мударрисӣ Разаӣ*. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1383. -875 с.
8. Хуҷандӣ, Камол. *Девон (матн-и илмӣ-интиқодӣ) / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов*. – Хуҷанд: Ношир, 2020. -Ҷ.1. 716 с.; -Ҷ.2. 716 с.
9. *Ҳикмат, Алиасгар. Ҷомӣ (аҳвол ва осор)*. – Техрон: Тӯс, 1386. -410 с.

REFERENCES:

1. Alikhoni Orzu, Sirojiddin. *The Light of Guidance / prepared, enlightened, indexed and dictionary by Amon Nurov*. – Dushanbe: Irfon, 1992. -288 pp.
2. Alikhoni Orzu, Sirojiddin. *The Light of Guidance*. – Lucknow: Nuwal Kishur, 1899. -628 pp.
3. Kirmoni, Khoju. *Collection of ghazals / Edited by Hamid Mazhari*. – Tehran: Kirman Cultural Services Publishing house, 1378. -469 pp.
4. Koshoni, Fayz. *Divan*. -V.2. – Qum: Usva Publishing house, 1381. -702 pp.
5. Nishopuri, Attor. *Divan / Edited by Taqi Tafazzuli*. – Tehran: Scientifico-Cultural Publishing-house, 1384. -924 pp.
6. Rumi, Jalaluddin. *Masnavi ma`navi*. – Tehran: Printing and Publishing house of the Ministry of Guidance, 1373. -1005 pp.
7. Sanoi, Abul-Majd Majdud ibn Adom. *Hadiqat-ul-haqiqat / Edited by Mudarris Razavi*. – Tehran: Tehran University, 1383. -875 pp.
8. Khujandi, Kamol. *Divan (scientifico-critical text) / introduced, edited and commented by Fakhriddin Nasriddinov*. – Khujand: Publisher, 2020. -Vol.1. 716 pp.; -Vol.2. 716 pp.
9. *Hikmat, Aliasghar. Jomi (life and creations)*. – Tehran: Tus, 1386. -410 pp.